

ROSES

GUIES DEL PATRIMONI CULTURAL DE ROSES

(01)

*El monestir
de Santa Maria
de Roses*

Josep Burch, Lluís Palahí
(cur.)

Documenta
Universitaria

El monestir de Santa Maria de Roses

El monestir de Santa Maria de Roses

Josep Burch i Lluís Palahí
(cur.)

Dades CIP proporcionades per la Biblioteca de la UdG

CIP 7.033.4-72(467.13) MON

El Monestir de Santa Maria de Roses / Josep Burch i Lluís Palahí (cur.). – Roses : Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic ; Girona : Documenta Universitaria, març de 2019. – 48 pàgines : il·lustracions, fotografies, mapes ; cm. – (Guies del patrimoni cultural de Roses ; 01)
Conté: Situació geogràfica i topogràfica / Lluís Palahí ... – Inclou referències bibliogràfiques
ISBN 978-84-9984-459-6

I. Burch, Josep, editor literari II. Palahí Grimal, Lluís, editor literari
III. Contenidor de (obra): Palahí Grimal, Lluís. Situació geogràfica i Topogràfica IV. Càtedra Roses d'arqueologia i Patrimoni Arqueològic
Santa Maria de Roses (Monestir) – Història 2. Santa Maria de Roses (Monestir) – Guies

CIP 7.033.4-72(467.13) MON

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Correcció: Manel Peris Grau

Revisió: Esteve Gràcia Cano

© del text: els autors

© de l'edició: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© de l'edició: Documenta Universitaria

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Amb el suport de:

ISBN: 978-84-9984-459-6

Dipòsit Legal: GI-2.015-2018

Imprès a Catalunya

Índex

Situació geogràfica i topogràfica.....8 Lluís Palahí	El monestir i l'explotació del territori.....28 Marcel Pujol
Història de la recerca arqueològica.....10 Lluís Palahí	El monestir i la vila altmedieval.....30 Marcel Pujol
El fons documental.....12 Josep Maria Barris, Pol Meseguer	El monestir i la vila baixmedieval. El segon recinte32 Marcel Pujol
L'epigrafia.....14 Joaquim Tremoleda, Antoni Cobos	Els cementiris associats.....34 Lluís Palahí
Antecedents: de la fi de l'antiguitat a la fundació del monestir.....16 Josep Maria Nolla	Els altres grans monestirs empordanesos.....36 Lluís Palahí
La fundació del monestir.....18 Lluís Palahí	La decadència.....38 Josep Maria Barris, Pol Meseguer
L'església.....20 Marc Sureda	L'abandonament.....40 Josep Maria Barris, Pol Meseguer
El claustre i dependències annexes22 Lluís Palahí	La restauració.....42 Toni Martínez
Elements escultòrics.....24 Marc Sureda	Usos actuals.....44 Toni Martínez
L'organització monacal.....26 Lluís Palahí	Bibliografia.....47

Situació geogràfica i topogràfica

Lluís Palahí

El monestir de Santa Maria se situa al capdamunt d'una petita elevació a la qual dona nom. Oberta de cara al mar cap al sud, sembla que el turó quedava limitat per ponent per la riera de la Trencada, i una segona riera —el Rec Fondo— que circulava a l'est o al nord. Més a l'est el terreny es tornava a elevar, si bé de forma més suau (turó de l'Escorxador).

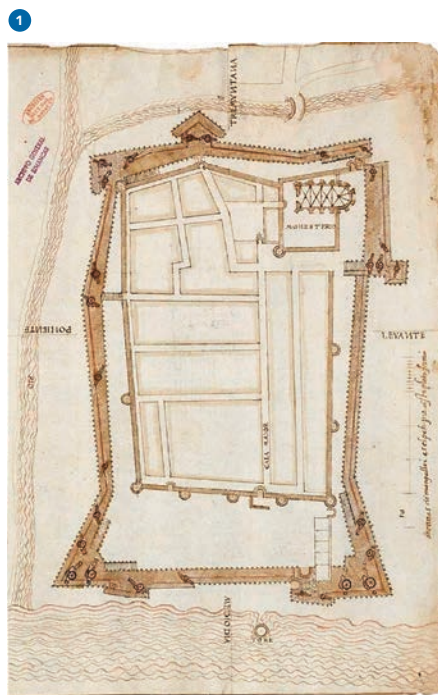
En època prehistòrica el turó era en realitat una petita illa. A mesura que el terreny es va anar assecant es va crear al seu entorn —sobretot a l'oest— tota una zona de maresmes.

Actualment la topografia ha canviat de forma substancial. La línia de costa se situa gairebé dos-cents metres més al sud de la seva ubicació en època medieval, i quelcom semblant succeeix amb la riera de la Trencada, desplaçada cap a l'oest per la construcció de la Ciutadella o el Rec Fondo, avui desaparegut.

1 Projecte de 1544 de l'enginyer Pizaño. En el plànol es veu el cenobi, a la part alta, amb les rieres que el flanquejaven pel nord i oest, i la línia de costa, molt més propera al poble que a l'actualitat.

2 Plànol de 1645 de la zona del golf de Roses (Ministère de la Défense. Service Historique de la Défense. Château de Vincennes. 1V M104 N^oa).

3 Vista aèria de Roses, on s'aprecia la Ciutadella amb el monestir, situats en un entorn de camps i amb les maresmes al fons (Arxiu Nacional de Catalunya).

2

3

Història de la recerca arqueològica

Lluís Palahí

El turó de Santa Maria va ser un dels primers indrets del recinte de la Ciutadella on es va treballar arqueològicament, quan el 1916 Emili Gandia i Pere Bosch i Gimpera cercaven la ciutat grega de *Rhode*. Posteriorment, entre el 1934 i el 1938 Ferran Cufí i Francesc Riuró varen excavar a l'interior de l'església descobrint les restes de la vella basílica paleocristiana sota l'absis sud.

Els treballs varen continuar entre 1945 i 1946 de la mà de Miquel Oliva i Francesc Riuró, a qui es va afegir posteriorment Miquel de Palol, ampliant-se la recerca a la zona del claustre —on Riuró tornà a intervenir el 1960— i de la necròpolis.

A les dècades següents els treballs s'orientaren sobretot a la consolidació i reconstrucció de les estructures visibles, fins que entre el 1999 i el 2003 Anna Maria Puig dirigí diverses excavacions dins l'església i el claustre.

1 Troballa de diferents blocs de la porta del monestir durant els treballs de 1959 (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Riuró).

2 Excavacions a l'interior de l'església, prèvies a la seva restauració, any 1960 (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Riuró).

3 Excavacions a l'interior de l'església, el 1999 (Arxiu Municipal de Roses).

2

3

El fons documental

Josep Maria Barris, Pol Meseguer

Si l'antiguitat d'un monestir és un indicatiu de la riquesa del seu fons arxivístic, en el cas de Santa Maria de Roses no és menys evident que les diverses vicissituds sofertes al llarg dels segles moderns n'han condicionat el volum conservat i la seva dispersió per multitud d'arxius públics. Essent un instrument fonamental per al control de les propietats, drets i rendes amb les quals se sostenia la institució i els seus càrrecs, no sorprèn que l'arxiu fos agregat, encara que matusserament i fragmentària, al de Santa Maria d'Amer el 1592. La decadència de la vida monàstica dels segles XVII i XVIII, però, provocà pèrdues irreparables de documentació.

Actualment, la documentació conservada del cenobi es troba dispersa en diversos arxius, fonamentalment entre l'Arxiu Diocesà de Girona i l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Cal destacar-ne les sèries de capbreus i llevadors de les rendes, a més de l'anomenat Cartoral de Santa Maria de Roses. En altres arxius, com el de l'abadia de Montserrat o l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, es conserven documents interessants, però escassos, de l'antic arxiu.

1 Les fotografies de finals del segle XIX i inicis del XX aporten informació sobre l'estat dels edificis abans de les obres de restauració (Arxiu Municipal de Roses).

2 A la documentació escrita cal afegir-hi la gràfica. Vista de Roses de l'any 1693. Hi destaca l'església amb un gran campanar (Arxiu Municipal de Roses).

3 L'arqueologia també constitueix una font per documentar elements avui no conservats. Escala construïda a la banda nord del claustre, localitzada en excavacions i eliminada durant la restauració (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Sanz Roca).

L'epigrafia

Joaquim Tremoleda, Antoni Cobos

De les poques làpides conservades del monestir de Santa Maria de Roses, totes escrites en llatí, la més rellevant és d'entorn del 909 i explica la iniciativa del comte Sunyer II d'Empúries d'erigir l'església per a retirar-s'hi i que el sacerdot Argibad la dugué a terme. Es conserva al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, així com dues làpides que pertanyen al cavaller Gaufred de Tresvalls (+ 1270) i a Dalmau de Garriga (+ 1306), que hi fundà un benefici. També es coneixen dos epígrafs corresponents a les tombes dels abats Dalmau de Fortià (1304-1318) i Jaume de Guixà (1320-1322), exposades al convent del Carme de Peralada.

Finalment, es conserva *in situ* el capitell de l'arc triomfal nord (circa 1450), amb tres arcàngels que sostenen el text, escrit en lletra gòtica minúscula, de l'himne de la bona nova, basat en l'Evangelí segons Lluc 2,14: *Gl(ori)a i(n) excelsis Deo et i(n) terra*, que s'hauria completat al sud amb: *et in terra pax hominibus bonae voluntatis*.

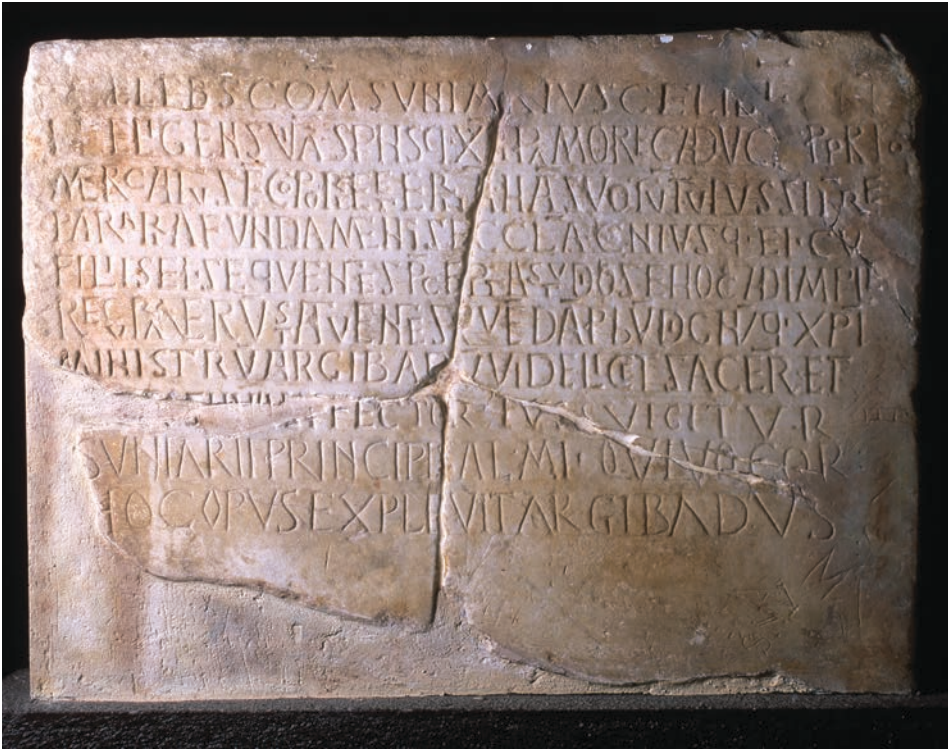
1 Làpida gravada en alabastre de la tomba del cavaller Gaufred de Tresvalls i de la seva nissaga, que va morir el 7 de desembre de 1270 (Joaquim Tremoleda).

2 Inscripció monumental que reaprofitava el revers d'una ara paleocristiana de marbre, en la qual s'explica el mandat del comte Sunyer i la intervenció d'Argibad (Joaquim Tremoleda).

3 Epígraf funerari de l'abat Dalmau de Fortià (1304-1318), actualment conservat al convent del Carme de Peralada (Joaquim Tremoleda).

1

Antecedents: de la fi de l'antiguitat a la fundació del monestir

Josep Maria Nolla

En època tardoantiga una part significativa del solar actual de la Ciutadella era ocupat per diversos edificis residencials i productius. En aquesta etapa, l'espai dels vius es juxtaposava al dels morts que eren sebollits ben a la vora. Sota l'església romànica es conserven les restes d'una basílica d'època tardoantiga i al seu entorn existí, com a mínim des del segle IV avançat, un cementiri. Quan a finals del segle VI els habitatges foren abandonats, la zona seguí essent ocupada com a espai funerari, amb diferents cementiris (turó de Santa Maria, sector del port, turó de l'Escorxador) que posen de manifest l'existència de diverses àrees d'habitació, de petits barris, que ocupaven l'espai de la Ciutadella i més enllà.

En totes aquestes necròpolis s'imposava una orientació dels cadàvers ponent (cap) llevant (peus), i disposats decúbit supí. De tant en tant quedava clara la funció familiar d'alguna sepultura amb la presència de despulles d'uns quants difunts.

1

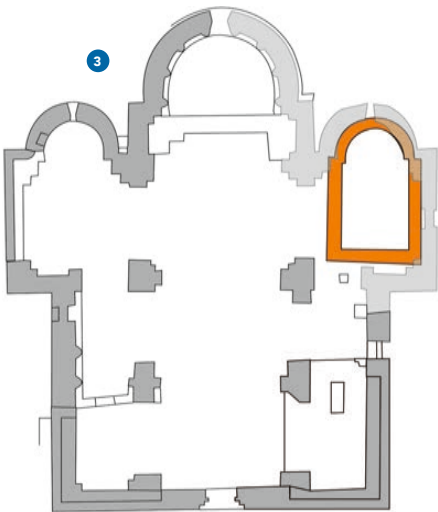
1 Conjunt de sarcòfags de la necròpolis paleocristiana (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

2 Necròpolis paleocristiana localitzada a l'est del monestir (dins l'anomenat quarter de cavalleria) (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Pere de Palol).

3 Les restes de la basílica tardoantiga, marcades en color taronja, es varen localitzar al subsol de l'absis meridional de l'església actual.

2

La fundació del monestir

Lluís Palahí

La construcció del monestir s'emmarca en el procés de repoblació dels territoris endegat al llarg dels segles IX-X. Tot i existir en el mateix emplaçament una basílica tardoantiga, no queda del tot clara una continuïtat del culte més enllà del segle VII. Serà sobre les restes d'aquest edifici on s'edificà la nova església i el recinte monàstic.

El moment de fundació del monestir resta controvertit. Sembla que el primer esment referent a l'església apareix en un precepte del rei franc Lluís IV l'Ultramarí a favor del monestir de Sant Pere de Rodes del 7 de juliol de 944, tot i que podria ser anterior si una controvertida làpida recuperada a

l'església fa referència al comte Sunyer d'Empúries (mort el 910) i no al de Barcelona (mort el 950).

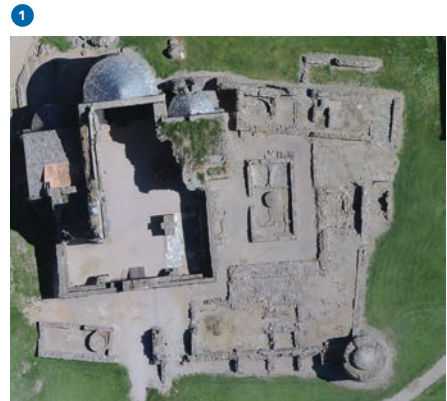
El monestir ja devia estar constituït el 976, quan el comte d'Empúries Gausfred i el seu fill Sunyer, bisbe d'Elna, fan una donació en favor del cenobi.

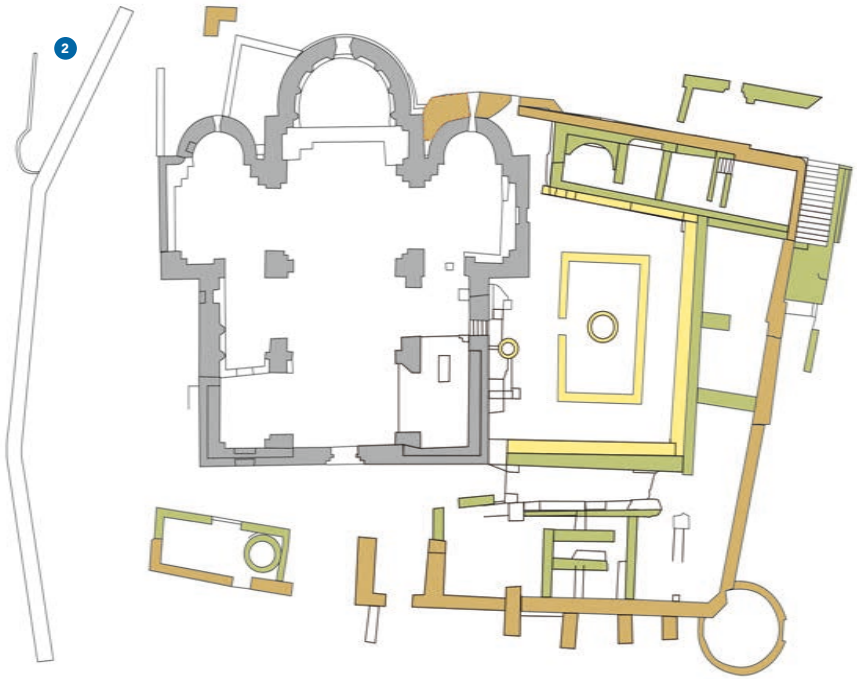
El comte Sunyer devia reconstruir, i potser ampliar, la vella basílica paleocristiana i a principis del segle XI es construeix l'església actual.

1 Vista aèria del monestir (Diputació de Girona-Servei de Monuments).

2 Planta general del monestir amb indicació de les diferents parts: església (gris), claustre (groc), muralles (marró) i estances annexes (verd).

3 L'església disposava d'una torre campanar —visible encara en gravats del segle XVII—, de la qual se'n conserven escasses restes (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

Torres de la Ciutadela i de l'antigua iglesia de Sta Maria -
Rosas - V. Fargnoli -

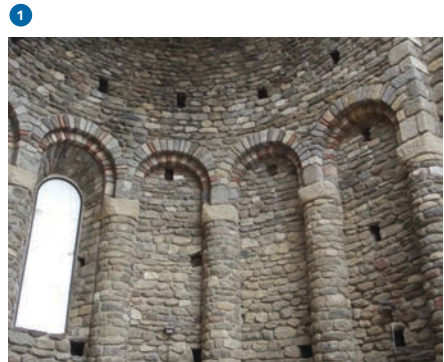
L'església

Marc Sureda

Situades damunt les restes d'una antiga església dels segles IV-V i probablement també en l'emplaçament del monestir altmedieval, les actuals ruïnes de l'església de Santa Maria de Roses corresponen a la campanya constructiva del segle XI, que té com a fita la consagració de l'any 1053. L'estat de ruïna actual es deu als bombardeigs de finals del segle XVIII, i encara l'absis major, que s'enfonsà a la tercera dècada del segle XX, fou reconstruït poc abans de 1970. Tot i així, és possible copsar l'estructura original de l'església, feta amb la tècnica constructiva del «primer art romànic»: tres curtes naus cobertes amb volta de canó, un ampli transsepte i una capçalera a la qual s'obren un

absis central i dues absidioles laterals. El portal oest, reconstruït, data dels segles XII-XIII. De la resta del conjunt monàstic se'n pot reconèixer ben poc: l'element més visible és el pati claustral, encaixat a migdia, del qual només en resta la part baixa dels murs.

- 1 L'església estava decorada interiorment i exteriorment amb les arcuacions cegues característiques de l'estil llombard (Luís Palahí).
- 2 Restituïció de l'interior de l'església (Bruno Parès).
- 3 A principis del segle XX encara es conservava dempeus bona part de la nau de l'església i de la capçalera (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

El claustre i dependències annexes

Lluís Palahí

El claustre del monestir se situa al sud de l'església. Els elements visibles actualment corresponen als darrers moments d'existència del monestir, desconeixent-se quina era la seva estructura original, probablement no gaire diferent.

Es tracta d'un petit pati quadrangular (10,6 x 6,2 m) amb un pou central i envoltat de galeries irregulars (d'entre 2 i 3 m d'amplada). La galeria nord afronta directament amb la façana sud de l'església, mentre que pels altres tres costats es disposen diferents cossos edificats que empren com a límit exterior la muralla del recinte monàstic.

Cada una de les galeries disposava de tres estances. A l'angle sud-est hi ha una petita caixa d'escaleres, tot indicant l'existència d'un primer pis. A l'est es conserva un forn circular dins una possible cuina. L'ala oest és diferent. Entre el passadís del claustre i les habitacions hi ha un petit carreró que donaria accés a aquest sector.

En època moderna es va afegir una escala a la banda sud del complex, que unia aquest sector amb la part baixa del turó.

1 Al claustre s'han fet diferents actuacions arqueològiques (1956/6 i 2003/4). En aquestes darreres es varen trobar algunes tombes i estructures pertanyents a l'època grega, romana, tardoantiga i de les fases més antigues del monestir (Lluís Palahí).

2 Imatge del claustre de l'any 1966, abans de la seva restauració. S'aprecia una escala avui eliminada, i, pel terra, fragments de les columnes hexagonals que el decoraven (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Sanz Roca).

3 Al centre del claustre se situa una cisterna amb pou, avui tapat (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, fons Sanz Roca).

Elements escultòrics

Marc Sureda

La resta escultòrica més important de Santa Maria de Roses és un fragment d'ara paleocristiana de marbre. Reutilitzada en l'obra romànica i recuperada l'any 1938, sol datar-se d'entre els segles IV i V; deu procedir de l'església primitiva. L'anvers, llis, compta amb una motllura perimetral; el revers va ser aprofitat, a mitjan segle X, per a gravar-hi una inscripció relativa a la reconstrucció de l'església. Pel que fa a l'església medieval, els testimonis són molt pocs. En una col·lecció privada es conserva una talla de fusta policromada de la Mare de Déu amb el Nen, possiblement del segle XIII, que potser va ser la imatge de culte de l'església. També, encastada en un dels

murs de la ruïna actual (en una posició que no sabem si és l'original) hi ha una mènsula amb tres àngels que sostenen una filactèria on es llegeix, en caràcters gòtics, l'inici del Glòria. És testimoni de reformes gòtiques dutes a terme entre els segles XV i XVI, època en què sabem que hi havia a l'església un mínim de set altars.

1 Escultura d'una verge amb el Nen conservada actualment a una col·lecció privada (Gerard Blanché).

2 Capitell amb tres arcàngels que sostenen el text de Glòria, situat a l'arrencada de l'arc triomfal de la banda nord. Un de similar s'havia de situar a la banda sud (Joaquim Tremoleda).

3 Ara paleocristiana conservada al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Josep Maria Nolla).

L'organització monacal

Lluís Palahí

El de Santa Maria era un monestir benedictí. La regla de sant Benet concep la vida monacal com una família, en comunitat, tot cercant un equilibri entre la lectura i la pregària, però també el treball (*ora et labora*), que el monestir sigui autosuficient, sense haver de recórrer a caritat. Tot i això, molts monestirs, com el de Roses, varen acabar essent grans possessors, amb abundància de propietats.

El monestir havia de disposar de tres elements essencials: l'església per resar, la sala capitular per a la lectura diària, i el refector o menjador, per als àpats comunitaris, que podia servir també de dormitori.

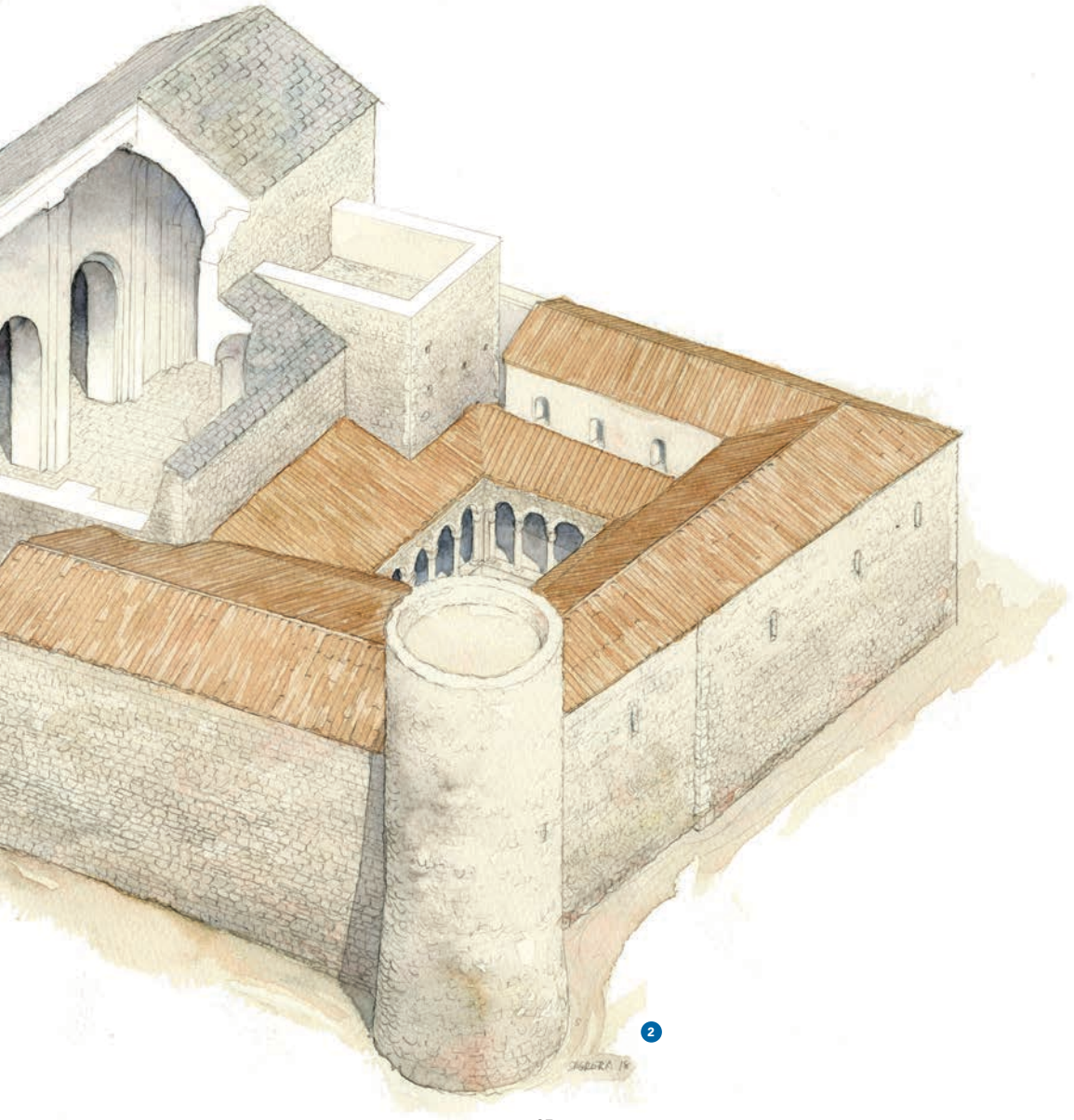
El monestir era dirigit per un abat. En el moment en què Santa Maria va passar a dependre del monestir d'Amer, aquest va ser substituït per un càrrec inferior, el de prior.

1 L'abat era la màxima autoritat del monestir. Làpida funerària de l'abat Dalmau de Garriga (1306) (Joaquim Tremoleda).

2. Dibuix Jordi Sagrera.

1

El monestir i l'explotació del territori

Marcel Pujol

L'abat del monestir de Santa Maria de Roses tenia el domini sobre tot l'actual terme municipal de Roses, a més de possessions en altres llocs, com per exemple a Tonyà, prop de Siurana, en el límits del comtat. Les terres del seu domini les cedia a famílies perquè les explotessin a canvi del cobrament d'un cens anual, igual que feia amb els solars on es construïren cases a l'interior de la vila. A més obtenia altres ingressos com el delme i les primícies de tota la producció (agrícola, ramadera o pesquera), a canvi de la seva protecció. Tenia el monopoli sobre serveis com el forn de la vila, la carnisseria, una resclosa i un molí d'aigua per a moldre cereal i servir aigua a l'Horta de Roses,

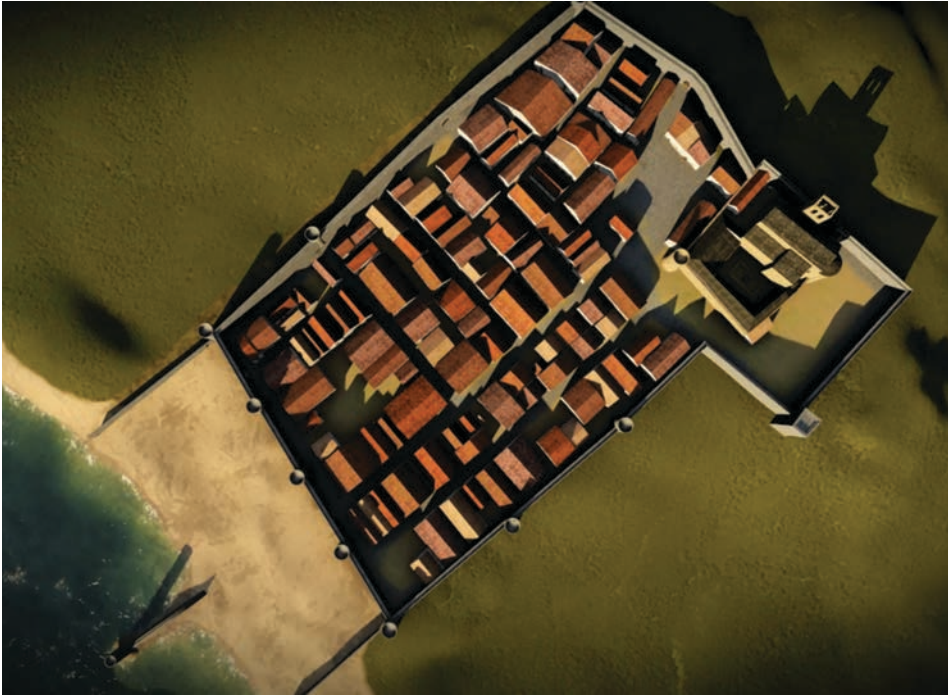
a més d'un molí de vent i un gran camp de cereal, situat immediatament a l'est del monestir i que explotaven directament els monjos: la Coromina de l'Abat.

1 El pati d'armes de la fortalesa moderna formava originalment part de l'anomenada Coromina de l'Abat, un conjunt de camps i horts propietat del monestir (Lluís Palahi).

2 El monestir era propietari de moltes de les cases de la vila (Bruno Parés).

3 Possessions del monestir a la zona de l'Alt Empordà (font Josep Maria Marquès).

El monestir i la vila altmedieval

Marcel Pujol

La creació del monestir al segle X afavorí l'establiment de població civil, per una banda per a treballar al servei dels monjos i per l'altra buscant la seva protecció. Aquests primers pobladors s'haurien establert en l'espai més pròxim al recinte monàstic, a l'oest, tot al voltant de la plaça del monestir. Cap al segle XII la vila de Roses va créixer en direcció oest, tot creant-se una nova trama urbana en la vall situada entre el puig de Santa Maria i la riera. Aquest nou recinte urbà tenia forma de creu, per la qual cosa els quatre braços o carrers van rebre el mateix nom: carrer de la Creu.

De la mateixa manera que el monestir s'havia dotat d'una muralla que el protegia, al segle X, amb una torre —que amb el temps es convertí en presó—, s'aixecà una nova muralla que envoltà tot el recinte monàstic i la vila al segle XII, que destacà per tenir torres de planta quadrada.

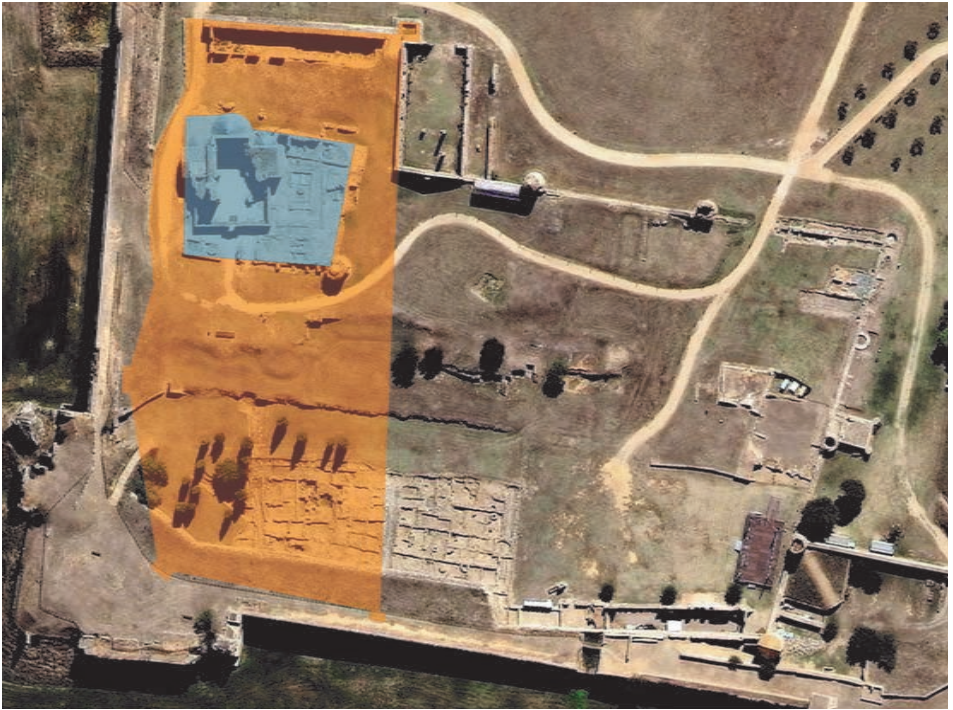
1

1 La torre de l'angle sud-est del recinte monàstic és un element afegit, com es pot observar al seu interior, on és visible l'angle original de la muralla (Diputació de Girona-Servei de Monuments).

2 Restitució del monestir (Bruno Parès).

3 Imatge del monestir (blau) i del primer nucli urbà de la vila de Roses (taronja).

El monestir i la vila baixmedieval.

El segon recinte

Marcel Pujol

L'expansió política, territorial, econòmica i demogràfica del segle XIII que va viure Catalunya s'aprecia clarament a Roses amb la construcció d'un gran eixample de planta regular, en l'espai comprès entre el recinte monacal i urbà altmedieval i l'àrea portuària. El nou recinte urbà es formà amb illes de cases rectangulars i paral·leles entre elles, on cada illa tenia dues línies de cases adossades de planta rectangular. Totes les illes de cases estan disposades seguint l'eix viari principal de la vila, el carrer Major, que unia la plaça del Monestir amb la plaça del Port. A finals del segle XIII s'inicia la construcció d'un nou recinte emmurallat que haurà d'envoltar tota aquesta nova

àrea urbana, dotat de torres de planta circular. Fora del recinte urbà, al nord, quedà l'església parroquial de Sant Andreu i el cementiri, i al sud, el barri comercial i militar del Port i el barri de les Botigues format per les barraques dels pescadors, a la platja.

- 1 La torre del monestir es va emprar durant un temps com a calabós (Luís Palahí).
- 2 Restitució del monestir i de la vila en època baixmedieval (Bruno Parès).
- 3 Imatge del monestir (blau) i de la vila amb l'eixample baixmedieval (taronja).

Els cementiris associats

Lluís Palahí

Curiosament, se sap més dels cementiris tardoantics que dels d'època medieval. La vila tenia la seva pròpia església parroquial, dedicada a sant Andreu, amb cementiri propi, que se situava al nord o nord-oest del poble. El cementiri del monestir segurament se situava al nord de l'església. A l'església i al claustre s'hi enterrava la comunitat monàstica, a vegades reaprofitant vells sarcòfags del cementiri paleocristià i a partir del segle XV, alguns membres de les famílies dels prohoms de la vila. Al segle XVIII

algunes famílies es varen construir criptes d'obra al subsol de l'església. En alguns moments determinats també s'hi varen enterrar alguns soldats i vilatans, víctimes dels conflictes bèl·lics.

1 Les principals tombes es marcaven en superfície. Com succeeix amb la que actualment es conserva a la nau sud de l'església, reconstruïda després dels treballs d'excavació i restauració de mitjans del segle XX, durant els quals es va trobar la làpida (Lluís Palahí).

2 Tot i que inicialment l'església i el claustre eren espais privilegiats per a l'enterrament de monjos i abats, alguns es troben enterrats en altres monestirs, com Jaume de Guixà (1320-1322), la làpida funerària del qual es conserva al convent del Carme de Peralada (Joaquim Tremoleda).

3 A més de les tombes individuals, a l'interior de l'església s'han localitzat diferents criptes familiars de parets d'obra per a enterraments familiars (Arxiu Municipal de Roses).

2

3

Els altres grans monestirs empordanesos

Lluís Palahí

A partir del segle IX es viu un renaixement monàstic, afavorit pels reis francs i els comtes, i inspirat en la regla de sant Benet. El segle X és considerat un segle d'or de les fundacions monàstiques. A partir de l'XI s'imposa un nou corrent monàstic, el cistercenc.

L'Empordà és ric en monestirs. Alguns, com el de Roses, Sant Pere de Rodes o Sant Quirze de Colera, presenten orígens o antecedents molt antics.

Al segle XI continua amb intensitat la fundació de nous monestirs, com el de Santa Maria de Vilabertran.

Al segle XII triomfen els ordes militars (sobretot templers i hospitalers), amb monestirs com els del Sant Sepulcre d'Avinyonet, el de Castelló d'Empúries o el del Sant Sepulcre de Peralada.

Posteriorment, sobretot a les ciutats, s'estendran els convents dels ordes mendicants.

1 Sant Quirze de Colera. S'observa el mateix estil d'arcuacions llombardes que a Santa Maria (Wikimedia Commons).

2 Sant Pere de Rodes (Wikimedia Commons).

3 Santa Maria de Vilabertran (Wikimedia Commons).

La decadència

Josep Maria Barris, Pol Meseguer

L'annexió del monestir de Santa Maria de Roses al cenobi benedictí d'Amer el 13 d'agost de 1592 és, alhora, causa i conseqüència de la decadència que durant els segles XVII i XVIII conduïren al final de la vida monàstica a Roses. La reforma monacal efectuada per la monarquia hispànica de Felip II tenia també, en el cas de Roses, una finalitat política: assegurar el camí de Flandes amb una presència efectiva de la Corona sobre el territori, fet pel qual la incorporació del cenobi al Patronat Reial garantia l'exercici del poder.

Tanmateix, la llunyania física d'Amer dificultà el govern de la institució monacal i l'administració del patrimoni i les rendes, fet pel qual les

dificultats econòmiques només feren que augmentar. L'annexió comportà, també, que el nombre de membres de la comunitat fos molt reduït. Més enllà de la presència, més o menys continuada, dels càrrecs de cambrer, infermer i sagristà, el clima gairebé continu de guerra que es visqué al llarg del segle XVII no afavorí gens que la comunitat monàstica cresqués: Santa Maria de Roses acabà essent un simple trampolí per fer carrera al cenobi amerenc. Finalment, el trasllat de la població fora del recinte fortificat a partir de 1660 agreujà la situació de creixent ruïna de l'edifici monàstic.

1 En època moderna es va afegir una escala a l'exterior del claustre per facilitar l'accés a l'església des de l'est i la zona de la porta de terra de la Ciutadella (Lluís Palahi).

2 A l'angle nord-oest de l'església es va localitzar una escala —que en època moderna portava al cor— que es va eliminar en les obres de restauració (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

3 L'absis nord es va tapar parcialment amb l'addició d'una sagristia (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

L'abandonament

Josep Maria Barris, Pol Meseguer

L'extinció legal del monestir l'any 1782 va suposar el final de prop de dos segles de presència de monjos d'Amer residents a Roses en un conjunt monàstic molt degradat, fins al punt que residien al raval extramurs i només s'utilitzava l'església com a temple parroquial. Amb l'inici de la construcció de la nova església a partir de 1792, la vida litúrgica va acabar per desaparèixer de l'antic cenobi benedictí, fins al punt que el 1794 el governador de la plaça va prohibir que s'hi enterrés ningú més. La nova parròquia i l'absència definitiva de monjos van significar l'abandó, ara sí definitiu, del monestir que havia bastit la Roses medieval i moderna.

Finalment, el 1835, amb la desamortització, les dependències del monestir van passar a ser propietat de l'Estat i la degradació del monestir va anar de la mà de la que patia, també, tot el conjunt de la plaça forta de Roses.

- 1 Al final de la seva existència el claustre va esdevenir un espai de treball i s'hi varen construir diversos dipòsits (Lluís Palahí).
- 2 Als anys trenta del segle XX l'absis principal es va ensorrar (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).
- 3 A finals del segle XIX l'església es trobava completament abandonada i la runa arribava pràcticament fins a la part alta dels arcs de les naus (Arxiu Municipal de Roses, col. L'Abans).

1

2

3

La restauració

Toni Martínez

Com la resta del recinte emmurallat, l'església de Santa Maria no va estar exempta dels infortunis provocats per les diverses guerres i pels diferents usos que experimentà a partir de la construcció de la nova església al poble de Roses, l'any 1796. Cal destacar l'ensorrament de l'absis a causa d'un incendi als anys trenta del segle XX.

Les primeres intervencions, dirigides per l'arquitecte Alejandro Ferran, tenen lloc entre el 1966 i el 1969, refent precisament l'absis de forma mimètica, consolidant les restes estructurals i reconstruint la portada original amb les restes recuperades de les runes del cenobi.

L'any 1992, es procedeix a la consolidació de les restes de l'església sota la supervisió de l'arquitecte Ramon M. Castells. Així mateix, es procedeix a muntar un nou paviment reversible per si calgués fer-hi noves actuacions arqueològiques. També es construeix una mampara per tal de crear un espai reservat i una tarima de fusta al presbiteri, així com la il·luminació necessària per tal d'adequar l'espai per a actes culturals i socials.

Finalment, l'any 2002 es va completar l'obra amb la restauració i restitució de la volta del l'ala nord del creuer i de les absidioles del temple, i amb la reposició dels teulats amb pedra de pissarra.

- 1 Restauració de la porta d'entrada al monestir, 1964 (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).
- 2 Restauració del mur nord del creuer (Generalitat de Catalunya).
- 3 Treballs de reconstrucció de l'absis central de l'església (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona).

2

3

Usos actuals

Toni Martínez

A partir de l'any 1993, amb la redacció del Pla director d'intervencions a la Ciutadella de Roses, la Ciutadella deixa de ser únicament un jaciment arqueològic per convertir-se també en monument arquitectònic i espai cultural. Aquest nova visió del recinte comporta una revaloració, i el repte de transformar un espai gairebé abandonat en espai de referència cultural i social.

Amb aquesta finalitat es projecta el museu de la Ciutadella i una sala annexa per a exposicions temporals. Cal sumar-hi tot un programa d'activitats en què destaquen representacions teatrals, cinema, festivals de música, fires internacionals i exposicions.

L'església de Santa Maria, es converteix aleshores en un espai per a la realització d'actuacions de petit format entre les quals destaquen especialment les relacionades amb la música clàssica i la poesia. Cicles com *Clàssics a la fresca*, vetllades poètiques, o actualment, el Cicle de concerts de *D'nits*. Música i patrimoni han donat contingut als estius any rere any a l'església de Santa Maria.

1

1 Entre molts d'altres a l'església es realitzen activitats infantils (educArt)...

2 ...concerts de música clàssica (Ajuntament de Roses)...

3 ...i activitats i visites nocturnes (educArt).

Bibliografia

- Badia, J. (1981). *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II. Girona: Diputació de Girona.
- Canal, E., i Nolla, J. M. (2008). La cella *Memoriae* de Roses. Dins: Aicart, F., Nolla, J. M., i Palahí, Ll. *L'església vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval* (p. 93-105). Santa Cristina d'Aro-Girona: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro-Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.
- Marquès, J. M. (1986). *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XXXVII).
- Marquès, J. M. (1992). Santa Maria de Roses. Roses: Patronat Parroquial Santa Maria de Roses (Col·lecció Sant Feliu, 13).
- Martí, S. (1895). *Fundación de Rosas: su monasterio, vicisitudes que ha tenido la villa y sitios que en diferentes guerras tuvo que resistir*. Girona: Impr. y Libr. de Paciano Torres.
- Mataró, M., i Puig, A. M. (2005). Els precedents dels monestirs de Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Roses. La colonització eclesiàstica precarolíngia a l'extrem oriental dels Pirineus. Dins: Maroto, J., Ramió, S., i Ripoll, E. (eds.) *Medievalis Historia Pyrenaica: II Congrés Internacional d'Història dels Pirineus* (p. 111-124). Girona: Centre associat de la UNED.
- Nolla, J. M. (1997). Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30, 107-146.
- Oliva, M. (1972). Arquitectura Romànica Ampurdanesa. Santa Maria de Roses (Gerona). Su obra de restauración. Primeros trabajos (I). *Revista de Gerona*, 61, 32-43.
- Oliva, M. (1973). Arquitectura Romànica Ampurdanesa. Santa Maria de Roses (Gerona) (II). *Revista de Gerona*, 63, 14-34.

- Palol, P. de (1946). Una lápida medieval de Santa Maria de Rosas. *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, 273-278.
- Palol, P. de (1965). Rosas de la antigüedad a la Edad Media. *Revista de Gerona*, 31, 19-29.
- Palou, H. (1991). El temple de Santa Maria de Rosas. Noves aportacions als primers documents. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 14, 33-53.
- Pons, J. M. (1987). El cartoral de Santa Maria de Rosas (segles X-XIII). *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, 340-342.
- Puig, A. M. (1999). Basílica de Santa Maria de Rosas. Dins: *Catalunya Romànica. Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i IX* (p. 201-203). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Puig, A. M. (1999). Mòn funerari de Rosas. Dins: *Catalunya Romànica. Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i IX*, (p. 273-274). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Puig, A. M., Agustí, B., Teixidor, M., Martin, A. (2000). Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà) *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (p. 172-176). Olot: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Universitat de Girona.
- Puig, A. M., Agustí, B., Teixidor, M., Martin, A. (2002). Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà). *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (p. 301-306). Sant Joan de les Abadesses: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Universitat de Girona.
- Puig, A. M., i Codina, D. (2004). Intervenció al claustre del monestir de Santa Maria de la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà), *7 Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (p. 485-491). La Bisbal: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Universitat de Girona.
- Riuró, F. (1985). Diaris dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Rosas per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963. *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, II, 197-212.
- Solà, X., i Puig, A. M. (2012). El monestir de Santa Maria de Rosas (1592-1835): l'annexió a Amer, la militarització i l'extinció. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43, 177-198.

(01) El monestir de Santa Maria de Roses

Josep Burch i Lluís Palahí (cur.)

Properament:

(02) El castell de la Trinitat

